

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

20(29)
2020

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

VILNIUS 2020

Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos – mokslinis etnologijos ir socialinės ir kultūrinės antropologijos žurnalas. Jame spausdinami recenzuojami straipsniai, konferencijų pristatymai, knygų recenzijos ir apžvalgos, kurių temos pirmiausia apima Lietuvą ir Vidurio/Rytų Europą. Žurnalas pristato mokslo aktualijas ir skatina teorines bei metodines diskusijas. Tekstai skelbiami lietuvių arba anglų kalba.

Lithuanian Ethnology: Studies in Social Anthropology and Ethnology – is a peer reviewed journal of ethnology and social and cultural anthropology. It publishes articles, conference presentations, book reviews and review articles, which may be in Lithuanian or English, primarily focused on Lithuania, Central and Eastern Europe. The journal represents current debates and engages in methodological discussions.

REDAKCIŅĖ KOLEGIJA / EDITORIAL BOARD

Vytis Čiubrinskas (vyriausiasis redaktorius / Editor-in-Chief)

Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Auksuolė Čepaitienė

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Jonathan Friedman

Kalifornijos universitetas / University of California, San Diego, USA

Chris Hann

Maxo Plancko socialinės antropologijos institutas / Max Planck Institute for Social Anthropology, Halle / Saale, Germany

Jonathan Hill

Pietų Ilinojais universitetas / Southern Illinois University, Carbondale, USA

Neringa Klumbytė

Majamio universitetas / Miami University, Ohio, USA

Ullrich Kockel

Heriot-Watt universitetas / Heriot-Watt University, Edinburgh, UK

Orvar Löfgren

Lundo universitetas / Lund University, Sweden

Jonas Mardosa

Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Žilvytis Šaknys

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

REDAKCIŅĖS KOLEGIJOS SEKRETORĖ / EDITORIAL ASSISTANT

Danguolė Svidinskaitė

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Leidyklos adresas / Address of the Publisher: Redakcinės kolegijos kontaktai / Editorial inquiries:

Lietuvos istorijos institutas

El. paštas / E-mail: etnolog@istorija.lt

Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

www.istorija.lt

Žurnalas registruotas / The Journal indexed in:

European Reference Index for the Humanities (ERIH)

EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Academic Search Ultimate, Energy and Power Source, SocINDEX with Full Text, Sociology Source Ultimate

Modern Language Association (MLA) International Bibliography

Leidybą finansavo Lietuvos mokslo taryba pagal Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą (Sutartis Nr. S-LIP-19-58)

Skaidrė Krikštopaitytė-Urbonienė, Skirmantė Smilingytė-Žeimienė. **Paminklai Lietuvos valstybingumui įamžinti: tarpukario kryždirbystė**. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2018. 368 p.: iliustr.

Paėmęs didelio formato knygą ir perskaitęs knygos pavadinimą pagalvojau, kad knyga bus tradicinis tautodailės albumas, fiksuojantis kryždirbystės palikimą. Tačiau pavartęs ją supratau, kad tyrimas apima ne tik tautodailę. Kryždirbystė neatsiejama ne tik nuo profesionaliosios ir liaudiškosios kūrybos sąveikos, bet ir nuo švenčių, tautinio ir pilietinio tapatumo raiškos procesų analizės. Būtent šie aspektai mane sudomino ir paskatino apžvelgti šią knygą. Suintrigavo ir knygos struktūra. Knygos pavadinime žymimas tarpukario (tiesa, šis terminas pastaruoju metu nemažai kritikuojamas) laikotarpis, tačiau atsivertę knygos turinį matome, kad šiuo laikotarpiu neapsiribojama. Knygą sudaro du dideli skyriai. Pirmajame atsakoma į klausimą, kaip kryžius tampa nacionalinio tapatumo ženklu ir parodo 1928 m. Nepriklausomybės kryžių atgarsius XX a. antrojoje pusėje ir XXI a. (skyrių sudaro du poskyriai, o pirmasis poskyris dar suskirstytas į 4 skirsnius). Antrasis skyrius (į poskyrius neskirstomas) skirtas 1928 m. medinių memorialinių paminklų projektams ir jų įgyvendinimui. Taigi knygoje daugiausia dėmesio sutelkiama į 1928 m., kai Lietuva šventė 10 metų jubiliejų. Tačiau ši data praplečiama tiek ir į ankstesnius, tiek ir vėlesnius laikus analizuojant reiškinių ištakas ir tolesnę jo raidą. Neapsiribojama vien Lietuva, gilinamasi į kryždirbystės raišką emigrantų bendruomenėse.

Išsamiau peržvelkime knygos turinį. Įvade nerasime griežtai suformuluoto tikslo, nes, kaip autorės rašo, rūpėjo monografijoje atskleisti 1928 m. kilusios ban-

gos statyti paminklus prielaidas – ligtolinė tradicinio kryžiaus sureikšminimo patirtį ir valstybinio pobūdžio memorialistikos padėtį Lietuvoje parodant 1928 m. išskirtinumą. Dėmesio centre atsidūrė Vyriausiojo komiteto Lietuvos Nepriklausomybės 10-ies metų sukaktuvių iškilimams ruošti veikla, ypač vienas jos baras – medinių kryždirbystės paminklų statybos iniciatyva. Literatūros ir šaltinių apžvalgoje autorės paminėjo, kad „Katalikiškose Europos šalyse, kur gyvavo kryždirbystės tradicija (pvz., Lenkijoje, Čekijoje, Slovakijoje, Slovėnijoje, Austrijoje, Vengrijoje), taip pat buvo statomi įvairioms datoms, tarp jų ir valstybei reikšmingoms, atminti skirti paminklai, tačiau nė vienoje šalyje kryždirbystės paminklai netapo nacionalinio tapatumo ženklu ir tuo labiau nebuvo diegiami valstybiniu mastu kaip valstybingumą įamžinantys paminklai ar identiteto simbolis“ (p. 15). Taigi kryždirbystės tradicija Lietuvoje turi išskirtinių bruožų, todėl tyrimas aktualus ne tik Lietuvos, bet ir Europos kontekste. Anot autorių, nors knygoje susitelkta į laikotarpį nuo Lietuvos nepriklausomybės 10-mečio (1928) iki jos praradimo (1940), tačiau ieškant atsakymo, kodėl tokio pobūdžio paminklas – medinis kryžius – buvo pasirinktas Nepriklausomybės dešimtmečio jubiliejui įamžinti, teko sugrįžti ir į tautinio atgimimo laikotarpį, ir į pirmuosius nepriklausomos valstybės gyvavimo metus. Projektų ir pagal juos pastatytų paminklų sklaidos chronologija nusidriekia iki Antrojo pasaulinio karo, apima XX a. antros pusės laikotarpį Lietuvoje ir išeivijoje, taip pat atkurtos nepriklausomybės metus po 1990 m.

Įvade pažymima, kad tyrime remiamasi ne tik ikonografiniais ir istoriniais šaltiniais, bet ir lauko tyrimais. Važinėta į ekspedicijas siekiant užfiksuoti dabartinę paminklų būklę ir iš vietinių žmonių sužinoti jų istorijas, tačiau, mano nuomone,

lauko tyrimai turėjo būti pristatyti išsamiau, nes kaip matome iš teksto, ekspedicijose sukaupta medžiaga buvo reikšmingas šaltinis.

Abiejų autorių parengtas pirmasis knygos skyrius „Kryžiaus tapsmas nacionalinio tapatumo ženklu“ pradedamas istorine kryždirbystės apžvalga atskleidžiant tautinę kryždirbystės specifiką ir politinę situaciją lėmusią kryždirbystės nacionalinio tapatumo bruožų susiformavimą. Manau, ši apžvalga yra svarbi pirmosios Lietuvos Respublikos (1918–1940) laikotarpiui suprasti. Anot autorių, kryždirbystės tradicijos varžymo pradžia reikėtų laikyti 1845 m. gegužės 16 d., kai Sankt Peterburgo Romos katalikų dvasinė kolegija išleido įsaką, privalomą visoms Rusijos imperijos katalikų vyskupijoms: norint statyti kryžių ar kitą religinį paminklą, buvo reikalaujama gauti carinės administracijos leidimą. 1863–1864 m. sukilimas taip pat žymėjo ryškesnę kryždirbystės simbolinės prasmės transformaciją. Iki sukilimo ir jo metu platintuose atsišaukimuose lietuvių kalba, beje, klijuotuose ir ant kryžių, pavaizduotas perlaužtas katalikiškas kryžius simbolizavo tikėjimo, Katalikų bažnyčios ir sukilėlių bei jiems prijaučiančiųjų persekiojimą. Sukilimui pralaimėjus, draudimai statyti kryžius dar sugriežtėjo. Kita vertus, draudimai ar varžymai statyti kryžius XIX a. antroje pusėje buvo nenuoseklūs, net prieštaringi, priklausė tiek nuo tuometinių gubernatorių asmeninio požiūrio, tiek nuo to, kaip valdininkai interpretavo caro nurodymus. Aptariama ir motyvacija statyti kryžius. Anot autorių, greta asmeninio religingumo žymenų – paminklų sodybose, kurie per tam tikrus ritualus (kryžių lankymą per Kryžiaus dienas, Jurgines, gegužines pamaldas ir kitomis progomis) tapdavo reikšmingi ir bendruomenės gyvenimui, gausėjo ir visuomeninės svarbos kryžių, iškilusių išsprendus ginčus dėl žemės, apsaugai nuo epidemijų, gaisrų

(šiuos aspektus knygoje buvo galima išplėtoti labiau). Žmonės telkė kryžių statymas bažnytiniais įvykiams – misijoms ar Bažnyčios jubiliejams (1901 ir 1913 m.) – atminti. Autorės daro labai svarbią išvadą, kad iki nepriklausomybės paskelbimo lietuviai neturėjo monumento, kuris būtų tapęs savasties emblema. Tuo metu lietuvių inteligentai intensyviai ieškojo tautinio tapatumo ženklų kultūros ir kūrybos baruose, o reikšmingą vietą užėmė tautodailė. Daugelis XX a. pradžios kultūros veikėjų liaudies kūrybą laikė nacionaliniu menu, lietuvių dailės pagrindu, o ryškus kraštovaizdžio segmentas – kryžiai, stogastulpiai, koplytstulpiai – atsispindėjo profesionalių Lietuvos dailininkų kūryboje. 1912 m. buvo išleistas albumas *Lietuvių kryžiai*. Tai buvo pirmasis lietuvių grafikos, etnografijos, liaudies meno ir kartu sakralinės dailės albumas. O pratarinę šiam A. Jaroševičiaus kryžių piešinių albumui parašė pats Jonas Basanavičius (Jaroševičius, Antanas. 1912. *Lietuvių kryžiai*. Vilnius: Lietuvių dailės draugija). Atkūrus valstybę ir pristatant Lietuvą užsienio šalyse, nė viena tarptautinė paroda neapsiejo be puošnių lietuviškų kryžių fotografijų. Tradiciniam kryžiui suteikti tautinio savitumo simbolio reikšmę padėjo ir vietinės kryžių kilmės teorija. Basanavičiaus iškelta, vėliau Pauliaus Galaunės, Antano Rūkštelės ir Klemenso Čerbulėno plėtotą kryžių kilmės iš pagoniškojo nekrokulto teorija įtvirtino nuomonę, kad svarbiausia lietuviško kryžiaus meninė raiška yra ornamentas. Tuo metu propaguoti dviejų formų paminklai – stogastulpis ir kryžmiškasis kryžius, nes abu galėjo būti gausiai dekoruoti ornamentais. Susirūpinta ir liaudies meno paveldu. Jau nuo 1920 m. Lietuvių meno kūrėjų draugija ėmėsi organizuoti ekspedicijas rinkti ornamentikos pavyzdžių. O siekiant gauti XX a. 2–3 dešimtmečiais jau nykstančią tradiciją imta spausdinti kryžių, koplytstulpių, koplytėlių pavyzdžius, pa-

gal kuriuos būtų galima dirbdinti naujus sakralinius paminklus su „lietuviško tipo“ ornamentais. Todėl dėsninga, kad artėjant Lietuvos valstybės dešimtmečio jubiliejui, kryždirbystės paminklai buvo pasirinkti kaip vienas tinkamiausių būdų įamžinti Nepriklausomybės jubiliejų.

Kiek nukrypstant nuo knygos teksto reikėtų pakalbėti apie knygos struktūrą. Minėtas skyrius „Kryžiaus tapsmas nacionalinio tapatumo ženklu“ skirstomas tik į du poskyrius. Pirmasis skirtas situacijai 1918–1940 m., o antrasis – laikotarpiui iki šių dienų (XIX a. antroji pusė – XXI a.). Mano nuomone, turėjo būti ir trečiasis poskyris, kuriame būtų kalbama apie situaciją iki 1918 m. Ši informacija (kurią ką tik aptarėme) nebuvo priskirta nė vienam poskyriui (p. 19–32).

Pirmojo skyriaus poskyris „1918–1938 metai“ sudarytas iš keturių skirsnių. Pirmame, Skirmantės Smilingytės-Žeimienės parengtame skirsnyje „Valstybingumo refleksija: apie memorialistiką iki 1928 metų“ pabrėžiama, kad atkurdama valstybingumą, Lietuva turėjo tik menkutes viešosios memorialistikos tradicijas. Jų atspara – religiniai paminklai, kurių „veikimo“ arealas įprastai nebuvo platesnis už parapijos ribas, o išraiška dažnai neatitiko profesionalaus meno kriterijų. Pirmas šalies mastu svarbus atminties kultūros objektas atsirado praėjus trejiems savarankiško gyvenimo metams: 1921 m. spalio 16 d. Karo muziejaus sodelyje atidengtas paminklas žuvusiesiems už Lietuvos laisvę. Anot autorės, ilgainiui muziejus ir jo sodelis su abipus paminklo pastatytais mediniais kryžiais, stogastulpiais ir paminklais iškiliausiais Lietuvos žmonėms tapo svarbiausia šalyje atminties vieta. Penkerių metų valstybės jubiliejaus proga nemenkomis pastangomis Karo muziejaus sodelyje sumūrytas pirmas viešas, beje, turėjęs būti laikinas, paminklas žuvusiesiems tapo tam tikru nacionaliniu, nors gana laisvai

interpretuotu, paminklo modeliu. Karių kapų atminimo sąjūdis paskatino kurti ir kitus paminklus – kryžius kariams. Būtent 1923 m. visuomenėje gyviau iškilo pagrindinio tautos monumento reikalas ir sudarė prielaidas statyti paminklus Nepriklausomos Lietuvos dešimtmečiui paminėti.

Abiejų autorių parengtame skirsnyje „Valstybinė Lietuvos Respublikos 10-ies metų šventimo programa ir paminklai“ sužinome, kad rengtis jubiliejui pradėta 1927 m. 1928 m. sausio 21 d. savo darbą pradėjo Vyriausiasis komitetas Lietuvos Nepriklausomybės atgijimo 10-ies metų sukaktuvių išskilmėms ruošti. Nutarta 1928 m. minėti dvi šventines dienas: Vasario 16-ąją ir Gegužės 15-ąją. Kaip matome knygoje, šis komitetas nuveikė nemažą agitacinį darbą skatindamas švęsti šias šventes. Po gana išsamios istorinės apžvalgos ir komiteto veiklos aprašymo pereinama prie paminklų ir kryžių statymo. Autorės žodžiais tariant: „Sukaktuviniai metais visą šalį buvo įelektrinęs memorializacijos, „paminklinizacijos“ vėjus ir rodėsi esą privaloma pastatyti paminklą Nepriklausomybei.“ Deja, tokio paminklo idėjos įgyvendinimas nebuvo sėkmingas. Nebuvo pašventintas jubiliejinių metų simboliu turėjusios tapti Prisikėlimo bažnyčios kertinis akmuo, nepadėtas ir Tautos muziejaus kertinis akmuo. Tačiau, kaip pažymėjo autorė, mažesnio masto darbai buvo atlikti. Dedamos atminimo lentos. Pagal dailininkų sukurtus projektus 1928 m. Lietuvoje pastatyta dešimtys kryžių, entuziastingai statomi ir kiti paminklai. Tad daroma išvada, kad 1928 m. pirmąkart Lietuvos Respublikoje įvyko masinė proginės memorialistikos sklaida, į paminklų projektavimo darbus buvo įtraukta nemažai dailininkų ir architektų. Ir nors ketinimas vadovauti meniniam šios statybos planui pavyko tik iš dalies, vis dėlto tai buvo ryškiausias tarpukariu bandymas kontroliuoti, modeliuoti memorialistikos

procesą. Gavęs vyriausybės pritarimą ir pasitelkęs vietos gyventojus, Bažnyčią, spaudą, radiją, menininkus, šaulių organizaciją ir išeiviją Vyriausiasis komitetas Nepriklausomybės atgijimo 10-ies metų sukaktuvių iškilinėms ruošti įvykdė savo misiją – dviejų valstybinių švenčių – Vasario 16-osios ir Gegužės 15-osios – šventimą pavertė pilietinės santalkos akcija. Šventės peraugo į šventinius metus. O Komiteto pastangomis išpopuliarinta J. Zikaro skulptūra „Laisvė“ ilgainiui virto lietuviška Nepriklausomybės, tautos laisvės emblema. Manau, kad šio skirsnio tekste kiek nukrypstama nuo kryždirbystės temos. Kita vertus, jis yra būtinas siekiant suvokti su kryždirbyste susijusius procesus.

Krikštopaitytės-Urbonienės parengtas pirmojo skyriaus skirsnis „Naujas etapas kryždirbystės raidoje: 1928 m. projektai, jų pirmavaizdžiai ir paminklai“ susijęs su antruoju skyriumi, manau, kad jis galbūt galėjo būti ir pastarojo („Sąvadas. 1928 m. medinių memorialinių paminklų projektai ir jų realizacija“) dalimi. Skyrius pradedamas istorine apžvalga, leidusia suprasti pasirengimo 1928 m. jubiliejui mastą. Anot autorės, paminklų Nepriklausomybės dešimtmečiui įamžinti projektus kurti Vyriausiojo komiteto pirmininkas Vladas Nagevičius pakvietė dailininką Adomą Varną. Varnas ne tik pats fotografavo, bet į savo rinkinį įtraukė ir vietinių fotografų bei kraštotyrininkų fotografijas, todėl tas apie 2300 vnt. fotografijų rinkinys nėra vien Varno darbas. Į rinkinį taip pat buvo įtrauktos Prano Mašio, Kazio Šimonio nuotraukos ir ypač daug Balio Buračo, talkinusio Varnui 1924–1928 m., fotografijų. Varnas negatyvų metrikose retai kada pažymėdavo fotografijų autorius, todėl atsekti autorystę yra keblu (nors vėliau minima, kad jis daug dėmesio skyrė metrikoms?). Žinoma, kad 1927–1928 m. besimokydamas Panevėžio mokytojų seminarijoje keletą nuotraukų jis gavo iš

būsimo vieno žymiausių Lietuvos tautosakininkų – etnologo Jono Balio, kuris tuo metu vadovavo Tautotyros ir senienu rinkimo draugijai. Toliau autorė išsamiai analizuoja Varno sudarytą nuotraukų rinkinį. Remdamasis savo gausiu fotografijų rinkiniu, Varnas, pakviestas Nagevičiaus, ėmėsi rengti Lietuvos regionams būdingų kryžių, stogastulpių, koplytstulpių projektus. Dailininkas, jo paties žodžiais tariant, išskyrė „apie 16–18 įvairių kryžių tipų ir pagal tuos tipus visa Lietuva buvo padalinta į maždaug tiek rajonų“, o suklasifikavus kryžius pagal rajonus „buvo nesunku atstatant naujus kryžius išlaikyti jų senąjį stilių“. Pagal brėžinius statomiems kryžiams labiausiai prigijo Nepriklausomybės kryžių pavadinimas, bet būta ir kitokių: antai Betygaloje 1928 m. pastatytas vadintas Tautos kryžiumi. Taip pat buvo pateikti ir stogastulpių bei koplytstulpių brėžiniai. Be šių projektų įgyvendinimo įvairiose vietovėse, analizuojama skulptūra, geležinės viršūnės ir kiti dekoru elementai. Tai gi šis skyrius sudaro galimybę pažvelgti į projekto sklaidos mastą. Jo analizė parodė, kad būtų neracionalu sustoti ties 1928 m., nes projekto poveikis jaučiamas ir vėliau.

Krikštopaitytės-Urbonienės parengtame skirsnyje „Lietuviško kryžiaus sklaida“ parodoma, kad pagal dailininkų sukurtus projektus paminklų buvo pastatyta minint ne tik Nepriklausomybės 10-ąsias, 15-ąsias ir 20-ąsias metines, bet ir kitas bendruomenės ir organizacijoms svarbias datas, sukaktis. Pagal minėtus projektus kryžiai statyti ne tik nepriklausomoje Lietuvoje, bet ir hitlerinės okupacijos metu. 1943 m. Varlaukyje pagal projektą Nr. 12 pastatytas kryžius buvo dedikuotas pasaulinio karo ir okupacijų negandų aukoms, o pagal Varno sukurtus projektus pastatytų paminklų paplitimas Lietuvoje 1928–1944 m. sukartografuotas žemėlapyje, kuriama matyti šio proceso intensyvumas skirtingose Lietuvos vietovėse. Pastebėtas įdomus fak-

tas, kad Aukštaitijai skirti brėžiniai plito už šio etnografinio regiono ribų, kituose regionuose toks reiškinys buvo retas. Autorės žodžiais, plačiai propagauta puošnaus lietuviško kryžiaus idėja prigijo žmonių sąmonėje.

Tolesnei kryždirbystės plėtotei aptarti skirtas kitas Krikštopaitytės-Urbonienės poskyris „1928 m. nepriklausomybės kryžių atgarsiai XX a. II pusėje – XXI amžiuje“. Poskyris pradedamas išievių kryžių analize. Gauti labai įdomūs rezultatai. Išieivijoje, JAV, labiausiai buvo pamėgti pagal Dzūkijai skirtus projektus pastatyti kryžiai. Stengdamiesi įgyvendinti lietuviško kryžiaus ikonografinę programą, išieiviai meistrai ir projektuotojai kaip pagrindiniu vizualiu šaltiniu vadovavosi Galaunės knyga *Lietuvių liaudies menas* (Galaunė, Paulius. 1930. *Lietuvių liaudies menas: jo meninių formų plėtojimosi pagrindai*. Kaunas: L. U. Humanitarinių mokslų fakultetas). Vienas kitas buvo vartęs Varno albumą *Lietuvos kryžiai* ar turėjo savo nuotraukų. JAV pasiekdavo ir XX a. 7 dešimtmetyje Lietuvoje pradėti leisti Lietuvių liaudies meno serijos albumai. Toliau analizuojama sovietmečio ir šių dienų Lietuvoje statomi kryžiai. Nors sovietmečiu kryžiai buvo naikinami, Krikštopaitytė-Urbonienė fik savo nemažai pokario metais pagal Varno projektus pastatytų kryžių. Minimas ir kryžių taisymas bei atstatymas. Tiesa, kaip pažymėjo autorė, ne visada remontuojant išlaikomas pirminis pavidalas ar puošyba, neretai pakeičiama polichromija, supaprastinama puošyba. Vietoj sunykusių paminklų kartais buvo pastatomi visai kitokio pavidalo arba vos vos primenantys originalą paminklai.

Knyga baigiama 1928 m. medinių memorialinių paminklų projektų ir jų įgyvendinimo sąvadu, kuriame nurodoma, koks paminklas pagal kokį projektą buvo pastatytas ar atstatytas. Kryžiai išdėstomi pagal projekto numerį. Pateikiama labai detali

informacija apie „projektinius“ paminklus. Be abejo, lauko tyrimų metu ir kitais būdais sukaupta informacija labai svarbi tolesniems kryždirbystės tyrinėtojams.

Apibendrinamos knyga autorės pažymėjo, kad gausiai dekoruoto medinio kryžiaus, kaip nacionalinės tradicijos memorialinio objekto, vizija išliko gyva išieivijoje, funkcionavo sovietmečio Lietuvoje ir pasiekė mūsų dienas. Pažymėtina, kad tiek sovietmečiu, tiek dabar kryžiai ir kitų tipų paminklai pagal Varno sukurtus projektus dažniausiai statomi iškilmingomis progomis, svarbiems įvykiams pažymėti: bažnyčios, miestelio jubiliejams, šventiesiems metams, Lietuvos krikštui, kovotojams už Lietuvos laisvę – pokario partizanams ir Sausio 13-osios aukoms – atminti. Tai liudija puošnaus lietuviško kryžiaus, kaip nacionalinio tapatumo ir net valstybingumo ženklo, sampratos iššaknijimą tautos sąmonėje.

Darbe pateikiama 431 iliustracija. Labai solidžiai atrodo rankraštinų bei ikonografinių šaltinių sąrašas. Pateikiama plati santrauka anglų kalba, iliustracijų sąrašas, pavardžių ir vietovardžių rodyklės. Monografiją recenzavo dr. Margarita Janušonienė ir dr. Norbertas Černiauskas, redagavo Danguolė Straizienė, santrauką į anglų kalbą vertė Aušra Simanavičiūtė, make tuotoja dailininkė Skaistė Ašmenavičiūtė. Šie žmonės irgi puikiai atliko savo darbą, kad knyga būtų patraukli tiek tyrinėtojiui, tiek ir Lietuvos etnologija, menotyra ir istorija besidominčiam skaitytojiui.

Apibendrinant darbą galima teigti, kad autorių atliktas tyrimas parodė, kad memorialinis paminklas, pastatytas svarbiam valstybės įvykiui pažymėti, yra dovana Tėvynei. Tokia dovana Lietuvos Respublikos šimtmečio jubiliejui galėčiau pavadinti ir šią knygą. Monografija parodė, kokią reikšmę valstybės dešimtmečio jubiliejaus pažymėjimo šventė turėjo ne tik to meto žmonių estetinio skonio, nacionalinės sim-

bolikos ir tautinio tapatumo formavimuisi, bet ir šių vertybių perdavimui ateities kartoms. Lietuvos kryždirbystė, kaip vertingas mūsų kultūros fenomenas, įtraukta į UNESCO Reprezentatyvųjų žmonijos nematerialiojo kultūros paveldo sąrašą. Ta-

čiau tenka pripažinti, kad istorinė jos raida iki šios monografijos pasirodymo buvo dar per menkai ištyrinėta ir pristatyta visuomenei. Tai padarė Skaidrė Krikštopaitytė-Urbonienė ir Skirmantė Smilingytė-Zeimienė.

Žilvytis Šaknys

Lietuvos istorijos institutas